

Az erdélyi könyvkötészet történetéhez

1.

Újabb adat az erdélyi legyeződíszes könyvkötés korának és eredetének meghatározásához

Az erdélyi legyeződíszes könyvkötést általában véve kolozsvári munkának tartják,¹ anélkül azonban, hogy ez az állítás határozott példákkal bebizonyított volna. Valóban, ha csak azt a hét kötetet vesszük is vizsgálat alá, amelyet *Tolnai Gábor* újabb dolgozatában közöl,² azt tapasztaljuk, hogy közülük, egy kéziratot kivéve, mindenik kolozsvári nyomtatású művet takar. E könyvek közül pedig öt darab Veresegyházi Szentyel Mihály 1673—84. évben Kolozsvárt dolgozott nyomdavezető műhelyének terméke, egy példány pedig Szenczi Kertész Ábrahám 1660-ban Váradon nyomott, majd Kolozsvárott befejezett Bibliájának 1688-ban bekötött darabja.

Az említett hét példány kötését, egy és más díszítmelelem változatait nem tekintve, hasonlóknak, sőt egyetlen kezdő forrásra visszavezethetőnek tartom; ez azután hatással volt más, egykorú, sőt utód-műhelyekre is. Ezt a hatást, vagy egyezőséget pedig könnyen kimutathatjuk az egyes példányokon felismerhető azonos poncok használatában, sőt még azon a XVII. század végéről származó kötésen is, amelyen a legyező-díszítés rovására a természetest utánzó virágdíszítés válik uralkodóvá.

E díszítési módnak legjellegzetesebb eleme tehát a teljes, fél- és negyedkört alkotó legyező, amely virágpárta-szerűen képezett ki. Ennek szíromleveleit pedig szegfű, vagy aranyvirág, vagy a peremmel párhuzamos irányú, de befelé haladólag rövidülő sugárral képzett, egymást változtató síma és gyöngy-körívek díszítik. Ez a legállandóbb és legjellegzetesebb dísz a XVII. század utolsó harmadabeli kolozsvári díszes könyvkötésnek, mígnem egyéb, szokásos elemeket, mint például a legyeződísz két ellentétes végéből kinövő kacsos virágtövecskéket, a könyvkötő nem minden esetben képezte ki.

Komáromi Csipkés György *Igaz hit* című 1666-ban Szebenben nyomtatott művének egyik példánya a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában van. Ennek kötése hasonlóképpen a kolozsvárinak vélt könyvkötői termékek körébe tartozik. Az egykor csaknem remekbe készült, de a használatból megviselt, azonban teljesen ép kötet sok érdekességet rejt magában. A negyedréteg nagyságú, ma már lekopott aranyozású könyv vörös-

¹ *Ráth György*: Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon (Az Iparművészet 1896-ban) 64.

² *Tolnai Gábor*: Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben (MKSzle 1939:247—65.).

barna szattyánbőrbe köttetett. Egyformán képzett mindkét tábláján a középdísz széles kettős keret zárja be; közülük a külsőt hullámosan elnyúló virág- és indafüzér, a belsőt pedig küllös fél- és a sarkokon egész-napkorongok díszítik, közükben egy-egy ellentett irányú stilizált liliomocskával. Mindkét keretet egy-egy ponttal befejezett, egymás mellé sorakozó féltojás-díszes keskeny szegély zárja körül. A kereteken belül levő nagy tükör közepére egy szélkerékszerűleg díszített fészekből kinövő tíz szíromlevelű párta, illetőleg tíz karéjú legyeződísz képeztetett ki. E szíromleveleket a peremmel párhuzamos irányú, de befelé haladólag rövidülő sugárral megalkotott, egymást váltogató síma és gyöngy-körívecskék díszítik. A legyeződíszből felfelé és lefelé egy-egy csillagvirágos, kacsos virágtövecske nő ki, ennek tetejéről pedig hosszú doronghibéjú virágoeska emelkedik ki; a virágtövecskéből kétoldalt egy-egy nagy lombdísz omlik a legyeződísz peremére. Az egész középdíszítést, annak körvonalait párhuzamosan követőleg, ritkásan elhelyezett nagy pontsor zárja körül. Ezen kívül, a képtükör sarkai-ban egy-egy háromkaréjú negyed-legyeződísz képeztetett ki virágfészkekkel és hosszanti irányba kinyúló lombdíszsel. A könyv sarkának bordáitól elválasztott öt táblácskába pedig óvális-átlós négyzet- és négyszirmú rozettából képzett párhuzamos határvonal között küllös félnapkorongok nyomattak, közükben egy-egy ellentett irányú stilizált liliomocskával. Nagyon kopott arany metszésének egész területét reneszánsz ízlésben kiképzett virágos ágak töltik be. Ez a díszítés azonban egészen más stílus szüleménye, mint a könyvtábla legyeződíszes aranyozása.

Különben e tábla egyes díszítési elemei eleddig sem voltak ismeretlenek. A legyeződísz, vagy virágpárta fészkeének mását megtaláljuk többek között egy-egy 1673, 1674, 1675, 1684. és 1689. évből való kötésen; az egész és negyed-legyeződísz pontos egyezését, a szíromlevelek díszítését, a küllös félnapkorongokat, a virág- és indafüzéretet, valamint a középdíszítés körvonalait párhuzamosan körülölelő pontsört egy 1688. évi kötés aranyozásán látjuk; a legyeződísz két oldalából kinövő virágtövecskéket pedig hasonló kiképzésben találjuk meg egy 1675. és egy 1688. évből való könyvtáblán.¹ Mindebből azután azt állapíthatjuk meg, hogy leginkább a fentebb említett 1674, 1675, de különösen az 1688. évből származó kötések föltétlenül azonos műhelyből kerültek ki az először itt ismertetett Székely Nemzeti Múzeumbeli könyv táblájával. De a többiekben is legalább is egy mester tanítványainak kezemunkájára ismerhetünk.

A Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában levő Komáromi Csipkés György *Igaz hit* című munka táblája tehát az úgynevezett kolozsvári könyvkötések közé tartozik. Tekintettel azonban arra, hogy e mű Szenczi Kertész Ábrahám műhelyében 1666-ban Szebenben került ki a sajtó alól, mégis azt kell feltételeznünk, hogy a bekötés is szebeni eredetű s ha korban megközelítené a nyomtatás évét, abban az esetben 6—7 évvel meg is előzné az eddig legkorábbinak ismert erdélyi legyeződíszes könyvkötést. Feltevésem igazságát az alábbi bizonyítékokkal támogatom.

¹ *Ráth Gy.*: i. m. 61—98.; *Tolnai G.*: i. m.; *Fitz J.*: A könyv sorsa Erdélyben (Erdély. Kiadja a Magy. Tört. Társ.). 182. l. melletti III. táblán; vö. még Könyvkiállítási emlék (Bp. 1882.). 246—48.

A könyvtábla elülső borítólapján tintával írott feljegyzés olvasható. E szerint: *Ex Supellectilibus Celsissimae quondam Principissae Annae Bornemisza justō proetiō scilicet 4 (?) florenis hung. et 20 denariis Suis annumerat Sigismundus Kovásznai Aō 1726. 3. Maji. Cibini.* Tehát ez a könyv egykor Apaffi Mihály fejedelem feleségének tulajdona volt. De még inkább bizonyítja a feljegyző Kovásznai Zsigmond állításának igazságát az elülső őrlapok közül az 1. B. levelen levő *Anna Bornemisza mpria* sajátkezű aláírás, valamint ugyanennek A. levelére írott hasonlóképpen sajátkezű feljegyzés: *Anno 1667 dije 4. Junni Költe ez könjvet enjedi Imrene mely most szenci ábraham özvegjne melyből az Istennes kegyes Ember tanulhat lelke ödvessegere.* E sorokból tehát biztosan megállapítható mind a könyv tulajdonosa, mind pedig az is, hogy 1667. június 4-én küldötte Szenci Ábrahám könyvnyomtató özvegye, aki még talán nem olyan régen Enyedi Imréné volt. De bizonyos az is, hogy e munka nyomtatását Szenci Kertész Ábrahám 1666-ban, talán éppen az év végén fejezte be.¹ Bekötését megérte-é, nem érte-é meg, nem tudhatom, azonban e sorokból az is bizonyos, hogy 1667. június 4-én már nem élt s így a netalán nem régen elkészült és bekötött sajtóterméket az özvegy küldötte meg a könyvkedvelő fejedelem-asszonynak.

Ismeretes, hogy Szenci Ábrahám az 1660. augusztus 28-án elfoglalt Várad várából minden felszerelésével együtt hurcolkodott át Kolozsvárra. Innen azután a váradi Biblia nyomásának teljes befejezése után, 1662. december elején ugyancsak teljes felszerelésével együtt leköltözött Nagyszébenbe.² Műhelyberendezése pedig, az akkori viszonyokhoz mérten, teljesnek mondható, így tehát mind *typographiát*, mind pedig *compactoriát* is egyesített magában; műhelye műszerei és gépezetei közül, az elégett egyik *prelumon* és egynehány *torcularon* kívül, Váradról mindent magával hozhatott.³ Ennél fogva a saját maga által kinyomtatott könyvpéldányokat saját műhelyében, saját eszközeivel, saját maga kötötte, helyesebben kötötte be.

Ezek alapján egy olyan könyvkötőműhelyt sikerült megállapítanom, amelynek 1667-ből való egyik munkája is most már ismeretessé vált. Így tehát valóban hat évvel korábbi időre vezethető vissza a legyeződísznek Erdélyben való megjelenése. Minthogy pedig Szenci Ábrahám Váradról való kiköltözése óta a magával hozott teljes felszereléshez aligha szerzett újabb számszámokat, hiszen erről sárdi Nagy János, Szenci legénye, 1669. évi vallomásában említést tett volna,⁴ ebből következőleg jogosan feltételezem, hogy a legyeződíszes könyvkötési mód használatának még ennél is korábbi évekre kell visszanyúlnia, mint ahogyan eddig sejtettük. Tekintettel azután arra, hogy II. Rákóczi György uralkodása idejében Erdélyre szakadt sanyarú idők nem voltak alkalmasak semmiféle iparág fejlődésére nézve, ezért a legkorábbi adatok után még az 1660. évnél is messzibb időre kell visszafelé nyomoznunk. Kellő adatok hiányában természetesen végle-

¹ Komáromi Csipkés Györgyhöz írott egyik üdvözlő versecskét Szenci Szaki János superintendens és samarjai prédikátor 1666. május 6-án Eklén szerzette. Tehát a nyomtatásnak jóval ez után kellett befejeződnie.

² Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kvár, 1896. 40.

³⁻⁴ b (arabás) s(amu): A nagy-szebeni nyomda történetéhez TörtTár 1890:399—400.

ges döntést nem hozhatunk afelől, hogy a kezdetet a váradi nyomdának 1640-ben való megalapításában, vagyis az *igen szép Typographiá*-nak Lüneburgumból való beszerzésében,¹ avagy Szenczi Kertész Ábrahámnak a hollandiai Elzevir-nyomdában való netaláni tanulásában,² keresgéljük. Hiszen *Tolnai* összeállítása szerint Németországban a legelső legyeződíszes kötet-tábla csupán 1654-ből, Hollandiában pedig 1664-ből ismeretes,³ ennél fogva a Szenczi Ábrahám által hazánkban eddig legelsőnek használt legyeződísz forrását ezeknél talán több valószínűséggel kereshetnők Francia-, vagy Olaszországban, mint ahol — ugyancsak Tolnai szerint — 1604-ben, illetőleg 1640-ben már felbukkan ez a díszítőelem. Ennek ellenére is azonban úgy érzem, hogy mégis csak fel kell vetnem a kérdést, vajjon miért kell a *közvetlen* szálatokat olyan messze keresgelnünk, amikor egy 1632 előtt készült legyeződíszes könyvkötésünk is ismeretes, amely öregbik Rákóczi György fejedelemnek 1608-i hanau kiadású magyar Bibliáját borítja.⁴ Tekintettel azonban arra, hogy e könyvtábla e Bibliának másodszeri kötése, tehát nem tartom valószínűnek, hogy a fejedelem e könyvet újlagosan való bekötés végett kiküldötte volna Franciaországba. Inkább azt tételezem fel, hogy a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában foglalkoztatott, netalán külföldet járt valamelyik hazánkfi, vagy még inkább valamelyik külföldről betelepített könyvkötőmester hozta magával ezt a francia eredetűnek vélt díszítési módot. Tekintettel azonban arra, hogy a jól felszerelt fehérvári nyomdának az 1628—34. évben *Lignicei Effmurd* Jakab volt a nyomda vezetője, ő pedig egyúttal könyvkötő is lévén, ezért a nyomdai műhely könyvkötését is maga vezette.⁵ Önként adódik az a gondolat, hogy a díszítési mód alapelemeit ő hozta be az országba és kedveltette meg könyvgyűjtőinkkel. Erre vallana az, hogy a Rákóczi-féle Biblia mindkét kötetáblájára mellékes díszítőelemként többek között négy-négy kis kétfejú sas, mint a nyugatrómai császárság jelképe, nyomatott. Igaz ugyan, hogy az 1632 körüli években a német birodalom területén még nem volt használatos a legyeződíszes könyvkötés, ezért tehát arra kell gondolnunk, hogy *Lignicei Effmurd* Jakab is vándorlása közben valahol máshol, talán Franciaországban ismerkedett meg e nagyon tetszetős díszítő-elemmel.

Kétségtelen, hogy a XVII. század utolsó harmadából ismeretes legyezős díszítések különböznek a Rákóczi-féle hanau Biblia kötésétől. Különösen a mellékes díszítési elemek mutatnak teljes eltérést; ezen kívül az 1632. év körüli kötés díszítése sokkal kevésbé tömött, tehát nem az a kissé keletiesen gazdag kiképzésű, mint amely semmi szabad területet nem hagy kihasználatlanul. Ennél fogva bár az 1632 körüli gyulafehérvári (?) könyvtábla-díszítést a Szenczi Kertész Ábrahám-féle könyvkötés előfutárának gondolhatjuk, azonban e föltevést csak olyan formában fogadhatjuk el, hogy csupán mintaképpül és gondolat-adóul szolgálhatott, míglen a későbbi kötések elemeit Szenczi Ábrahám a maga önálló és mindenképpen eredeti ízlése alakította olyan elemekből és olyan formává, amilyen a díszítmények pompáját szerető

¹ Szalárdi János: Síralmas Magyar krónikája. 229.

² Naményi L.: A nagyváradi nyomdászati története MKSzele 1901 : 282.

³⁻⁴ Tolnai, i. h.

⁵ Herepei János: Tanulmány a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez (Kéziratban).

honfitársai tetszésének inkább megfelelt. Az erdélyiesített legyeződíszes könyvkötéshez pedig hazai mestereknél maga készíttethette el a szükséges poncokat és egyéb díszítő-eszközöket. Erre vallanak a külföldi kötések díszítő elemeinek a mieinktől eltérő s egyúttal talán tökéletesebb kiképzése. Így azután elmondhatjuk, hogy mind az ízlés, mind a mester, sőt még az eszközök is mind egy cseppig magyarok voltak.

Szenczi Ábrahámnak 1667. június 4-e előtt, utód hátrahagyása nélkül bekövetkezett elhunytával a nyomda minden felszerelésével együtt a fejedelmi kincstárra szállott. Apaffi ennek vezetését előbb Udvarhelyi Mihály szebeni nyomdászra bízta; ennek 1668-ban történt lemondása után pedig Veresegyházi Szentyel Mihály kezébe adta s a műhelyet 1669-ben Kolozsvárra helyeztette át; majd 1672-ben a kolozsvári és az enyedi kollégiumnak adományozta. Veresegyházinak 1684-ben történt halála után a műhely és felszerelése Némethi Mihályra, 1690-ben Veresegyházi Istvánra, 1693-ban pedig Tótfalusi Kis Miklóssra bízott.¹ Bárha forrásaink Szenczi Ábrahám halála után e könyvnyomda kötészetét többé már nem emlegetik, mégis bizonyosra vehetjük, hogy legalább is egy ideig továbbra is szerves tartozéka maradt. Ilyenformán *Gulyás Pál* megállapítását, amely a legyeződíszes kötésekét Kolozsvárt a XVII. század hetvenes és nyolcvanas éveiben működött egy vagy több igen ügyes, de előttünk ismeretlen nevű könyvkötő munkájának tartja,² ezúttal is helyben hagyhatom, ellenben a most megállapított eredetével is ki kell egészítenem.

2.

Farkas János könyvkötő.

Legutóbb *Tolnai Gábor* „Két erdélyi könyvkötő a XVIII. század első felében“ című dolgozatában³ módszeres eljárással megállapította egy 1737. évben dolgozott könyvkötőnk vezetéknevét és egyik kezemunkáját. Különösen ez az utóbbi körülmény nagy jelentőségű, minthogy a puszta név maga alig jelentene többet száraz adatról. De a mesterére talált könyvkötő-munkából kiindulva, ha kétségtelenül nem is tudhatnók kinyomozni egyéb termékeit, már ebből az egy példából is lerögzíthető az a mesterségbeli iskola, amely a XVIII. század közepe táján akár egy félszázadon keresztül is hasonló stílusban dolgozott Kolozsvárott. Ugyanis *Compactor Farkas Uram*-ról maga Tolnai is azt sejtí, hogy Kolozsvárott működött. A kutató azonban óvatosságból nem mert egyetlen munkából tovább következtetni, holott Farkas uramról azt a megállapítást tette, hogy kötéstáblája nem szolgai utánzat; a külföldi analógiák viszonylatában is kitetszik, hogy aki megtervezte és kivitelezte, egyéni megformálásra törekedett. Tolnai eljárása méltánylást érdemel, habár a könyvkötés idejének határozott megállapítása mellett a helyet magát csupán csak sejtette.

Farkas könyvkötő személyével kapcsolatosan néhány adattal rendelkezem, igaz, hogy ez csupán csak elmúlásának idejére és helyére derít vilá-

¹ *Ferenczi*, i. h.

² *Gulyás Pál*: A könyvkötés (Az Iparművészet könyve. III, 446).

³ MKSzele 1941 : 363—73.

gosságot. Minthogy azonban a kolozsvári református egyházközség halotti anyakönyveit csak az 1775. évtől kezdték vezetni, ezért a hiányzó éveket az egynehány esztendővel korábbi időből megmaradt harangozógazdai számadáskönyvek adataival sikerült valamennyire pótolgatnom. Ezekben találtam feljegyezve *Compactor Farkas János* öklme nevét, aki felett az 1774. október 12-i adat szerint, hét ízben húzták meg a farkasutcai harangláb harangjait. Ez a sokszori harangozás is mutatja, hogy a halott tekintélyes városi polgár lehetett. Tekintettel azonban arra, hogy a bejegyzett nap a harangozás megrendelésének időpontja, ezért az elhalálozás biztos ideje vagy ugyanaz, vagy pedig a megelőző nap volt.

Tovább keresgélve, 1779. május 12-én *Compactor Farkasné* nevét találtam feljegyezve azok között, akik részére összehúzták a harangokat.¹

Ezekből az adatokból tehát biztosan meghatározható Farkas János könyvkötő munkálkodási helyéül Kolozsvár, önálló dolgozói idejéül pedig két elég nagy távolságbán levő évszám: 1737 és 1774. Tolnai módszeres következtetése pedig egy munkáját is azonosította, — ennél fogva további feladatul tűzhetnök ki, hogy ezt az eltelt harminchét—negyven esztendei időközt más munkáival töltsük ki.

3.

Néhány XVII—XVIII. századbeli kolozsvári könyvkötő.

Csudálatosan keveset tudunk a könyvkötészetnek mint művészi szépséget elért iparágunknak multjáról, pedig gyűjteményeinkben még mindig elég nagy számmal találhatók XVII—XVIII. századbeli remek könyvkötések. Az adatok szűkszavúsága azonban lelje magyarázatát abban a körülményben, hogy a *compactoria* nagyon hosszú ideig alárendelt szerepet töltött be a *typographia* mellett, ennek mintegy kiegészítő részét képezte.

Kolozsvár a régi Erdélynek minden időbeli ipari középpontja. Nyomdái az összes erdélyi nyomdák között mindig a legkiválóbbak voltak, ennél fogva a könyvkötészet számára s itt nyílt a legtöbb munka- és fejlődési alkalom, mégis a régebbi időkből alig egynehány könyvkötőt ismerünk. A legrégebbi személyes adata az 1634. esztendőben bukkantam rá. Ugyanis az unitárius egyházfiak ez évi augusztus 3-i feljegyzése szerint: *puls(atum est) Germano Compactori Duob(us) Vicib(us)*.² Az elnyugodott könyvkötő német nemzetiségének hangsúlyozásából megállapíthatjuk, hogy ugyanekkor magyar könyvkötőnek is kellett lennie, különben nem lett volna értelme e megkülönböztetésnek.

Ugyancsak az unitárius egyházfiak jegyezték fel:

1676. december 8-án az *Könikötő gyermekeinek harangoztak egyszer,*

1677. május 9-én *Könikötő feleségeinek harangoztak háromszor,*

1678. szeptember 5-én *Könikötő Gabor fianak harangoztak egyszer,*

1678. szeptember 8-án *Könikeotő Gaborne leaniának harangoztak ket-*

¹ A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában. Számadások csoportja.

² Egyházfiak számadáskönyve az unitárius egyházközség levéltárában.

szer.¹ Valószínűleg mind a négy adat a *Gábor* keresztnévű könyvkötővel van kapcsolatban.

A XVIII. század harmadik negyedében Pataki Sámuel kollégiumi professor, nyomdafelügyelő, egy *Pataki Pál* nevű compactort említ.² Ez a könyvkötő alighanem szonos Pataki József (1711—1784) nyomdásznak (praeses typographiae-nek), fiával, valamint Pataki István (1687—1752) kolozsvári főbírónak unokájával. Születési ideje közvetlenül az 1750 előtti évek valamelyike. Ez a Pataki Pál azonban korán befejezhette életét, mint-hogy a későbbi időben nevére többé már nem akadtam rája, ellenben 1776. december 27-én eltemettek egy ugyanilyen nevű férfit, akiről azonban semmi közelebbi megjelölés nem volt az anyakönyvbe bevezetve.³

A kolozsvári református egyházközség halotti anyakönyvében találtam feljegyzve, hogy 1777. május 8-án temették *B(el) Király utcából Compactor Veszprémi Mihályt*.⁴ Róla tudjuk, hogy a kollégiumi nyomda részére is dolgozott.⁵

A református egyházközség harangoztató gazdáinak számadáskönyvében 1775. szeptember 13-án bevezetve találtam *Compactor Szahmári Márt(on)* nevét, míg a halotti anyakönyv szerint szeptember 15-én temettet el *Szahmári nevű compactor legény*.⁶

Személy szerint valamivel többet tudok *lécfalvi Bodor Pál* kolozsvári könyvkötőről, bárha mesterségét csupán két feljegyzés őrizte meg. Ugyanis 1773. január 31-én keresztelték *Comp(actor) Bodor Pálnak és Monai Máriának Pált*,⁷ továbbá 1782. november 10-én temettetett el *B(el) Közép utcából Comp(actor) Bodor Pál anyja P(ataki) Dániel lónai pap által*.⁸ E család különben még a mai napig is virágzik, de a szépapára vonatkozólag jelentősebb adattal nem rendelkezik. Bodor Pál temetési adataiból látom, hogy az 1741 körüli időben született. Édesapja valószínűleg Domokos. Felesége az 1752. január 16-án Kolozsvárt megkeresztelt Monai Mária, M. József kolozsvári ötvösmester, majd református egyházi és a hasonlóképpen ötvös családból származó Újhelyi Sára leánya, akitől származott négy gyermekéről van emlékezet. Bodor uram — úgy látszik — már javakorában felhagyott mesterségével; ezt bizonyítja, hogy az 1787. évben meghalt Gyarmati József kolozsvári református egyházi tisztségének elnyeréséért folyamodott. Az 1787. november 25-én megtartott konzisztoriumi gyűlésen négy pályázó közül belvárosi egyházfinak megválasztatott. Ötvenkét évre terjedt életét azonban már 1793. január 26-án befejezte. Eltemették február 3-án.⁹

E sorozatot érdemes volna újabb nevekkal és munkálkodásuk adataival kitölteni, hogy ilyenformán bizonyosabbat is tudhassunk Kolozsvárnak valamikor nagyon fejlett könyvkötőiparáról.

Herepei János

¹ Uo. (E számadáskönyv használatát *Kelemen Lajos* főigazgató úrnak köszönhetem).

² A—: Adalék a kolozsvári ev. ref. egyház és főtanoda nyomdáinak történetéhez MKSzele 1882 : 286.

³ A kolozsvári ref. egyházközs. halotti anyakönyve.

⁴ I. h.

⁵ MKSzele 1882 : 286.

⁶ A klvári ref. egyházközs. levéltárából és halotti anyakönyvéből.

⁷ A klvári ref. egyházközs. keresztelési anyakönyve: A, 70.

⁸ I. h. halotti anyakönyv: A:33.

⁹ A szerző kéziratosa gyűjteménye a régi Kolozsvár polgár-családairól.